

Keywords: Slavic etymology, Hungarian etymology, semantics.

HONTI LÁSZLÓ

Károli Gáspár Református Egyetem

Kételyek a *kan* körül

Hozzászólás Honti László szófejtéséhez

A magyar *kan* szót próbálták már korábban is a szlávból, akkoriban a szlovákból magyarázni (először LESCHKA 1825: 106: „*Kan*, Eber, verres, est slavicum *kan*, qui etiam *kanec* dicitur”, majd MIKLOSICH 1871: 32, vö. SZARVAS 1882: 223), ám sikertelenül, mert kiderült, hogy a szlovák szó származik a magyarból (KNEZSA 1955: 846; vö. GREGOR 2023: 470–471; KRÁLIK 2015: 253).

HONTI LÁSZLÓ a *kan*-t legújabbán a szláv **konь* ’ló’ szóra vezeti vissza, s ez hangtani szempontból teljesen rendben is lenne. Más a helyzet a jelentésekkel. A magyarban ugyanis semmi nyoma nincs annak, hogy a *kan* valaha is ’mén, csödör’ jelentésű lett volna (vö. TESz. 2: 338–339). Szláv oldalról sem teljesen egyértelmű a kép. A grammatikailag hímnemű összláv **konь* ’ló általában’ jelentésű volt, vagyis az ’*equus caballus*’ species megnevezésére szolgált, és a legtöbb szláv nyelvben – a magyarral közvetlenül szomszédosakban kivétel nélkül mindben – így van ma is. HONTI tendenciózusan emeli ki TRUBAČEV szótárának **konь* szócikkéből (ĚSSJa. 10: 197–198) a ’csödör’, illetve ’herélt ló’ jelentésű orosz alakokat, az oroszban ugyanis (de csak a nagyoroszban, az ukránban és a fehéroroszban már nem) a species nevének szerepét átvette a grammatikailag nőnemű *лошадь* török jövevényszó, s a két szó (*конь* : *лошадь*) sajátos osztozkodásba kezdett a ’ló’ jelentéstartományán és stilisztikai jegyein. Némileg megtévesztő az orosz szótáraknak a szerző által ČERNYCH etimológiai szótárából (1: 426) idézett, de az értelmező szótárakban is közkeletű meghatározása, miszerint a *конь* ’többnyire hím ló’ (vö. pl. SSRJJa. 5: 1371, SRJa. 2: 98); bizonyos kontextusokban a *конь* és származékai továbbra is ’ló’ általában, az egyed biológiai nemétől függetlenül. Nyilvánvaló, hogy például Babel Lovashadseregében (*Конармия* < *конная армия*) nem csupa csödör szolgált, egy lovasszobor akkor is *конная статуя*, ha éppen egy kancát formázott meg alatta a szobrász, a lovasrendőrök (*конная милиция/полиция*) különböző biológiai nemű állatokon teljesítenek szolgálatot; *конь* továbbá a ’ló’ mint sakfigura és tornaszer is, ahol a biológiai nemnek végképp nincs jelentősége. A legújabb nagy orosz akadémiai értelmező szótár hoz egy jellegzetes idézetet a *конь* és a *лошадь* közötti különbség megvilágítására: „Нужда в конях во время гражданской войны была огромная, и к весне 1921 года лошадей в совхозе почти не осталось” (BASRJJa. 8: 412), vagyis a derék igavonók (*лошадь*), mihelyt „beléptek” a hadseregbe, egyből paripákká (*конь*) „léptek elő”. Az orosz költői nyelvben a *конь* dívik az állat biológiai nemétől függetlenül. Ha a biológiai nem kerül előtérbe, az oroszban is ott van erre a *жеребёц* ’csödör’, *мэрин* ’herélt ló’, illetve a *кобыла* ’kanca’. Nem tudom, mennyire támasztja alá a szerző elméletét a TRUBAČEV-szótár alapján másodkézből idézett elszigetelt magyarországi szlovák *kôň* ’herélt ló’; a GREGOR

FERENC pilisszántói gyűjtéséből (1975: 235) származó adattal kapcsolatban megjegyzendő, hogy GREGOR differenciált szójegyzéket közöl, vagyis a mai standard szlováktól eltérő nyelvjárási alakokat és jelentéseket rögzíti csak, tehát ez a *kôň* 'herélt ló' a standard szlovákkal (*kôň*) egyező 'ló általában' jelentés mellett fordul elő a pilisszántói nyelvjárásban, amiről nem nehéz meggyőződni, ha a GREGOR által közölt nyelvjárási szövegekbe is belepillantunk (vö. pl. a 197. lapon olvasható egyik szemelvényt); egyébként is kérdéses, hogy egy 18. századi telepítésű magyarországi szlovák falu 'herélt ló' jelentésű adata miként lehetne érv a 15. század óta jól adatolt 'hím sertés, vadkan' (vö. BELÉNYESY 2011: 24–25) korábbi 'ló' jelentése mellett.

Mivel a magyarban nincs dokumentálva a szerző által feltett 'hímnemű ló, csödör; herélt ló, paripa' → 'hímnemű állat' jelentésfejlődés, és az sem áll, hogy a szláv nyelvekben az ósszláv **konь* folytatói mindenütt főleg hím lovat jelentenének, sőt ez még a nagyoroszban is csak bizonyos korlátok között van így, a „(vad)kan meglovasítását” a kifogástalan hangtani egyezés ellenére sem tartom kellőképpen megalapozottnak.

Hivatkozott irodalom

- BASRJ. = ГЕРД, АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ глав. ред., *Большой академический словарь русского языка* 1–. Наука, Москва–Санкт-Петербург, 2004–.
- BELÉNYESY MÁRTA 2011. *Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből* I. L'Harmattan, Budapest.
- ČERNÝCH = ЧЕРНЫХ, П. Я. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2. Русский язык, Москва.
- ÉSSJA. = [TRUBAČEV] ТРУБАЧЕВ, О. Н. ред. 1974–. *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд* 1–. Наука, Москва.
- GREGOR, FERENC 1975. *Der slowakische Dialekt von Pilisszántó*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GREGOR FERENC 2023. *A szlovák nyelv magyar elemei*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Veda, Bratislava.
- LESCHKA, STEPHANUS 1825. *Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavicae Magyari usus*. Typographia Regiae Univ. Hungaricae, Budae.
- MIKLOSICH, FRANZ 1871. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-Historischen Classe am 18. Jänner 1871. *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe* 21 (1872) 1–74. és különlenyomat: Wien, 1871.
- SRJA. = ЕВГЕНЬЕВА, А. П. ред. 1981–1984. *Словарь русского языка* 1–4. Издание второе, исправленное и дополненное. Русский язык, Москва.
- SSRLJA. = *Словарь современного русского литературного языка* 1–17. Наука, Москва–Ленинград, 1950–1965.
- SZARVAS GÁBOR 1882. A magyar nyelvbeli szláv szók. Egybeállította Miklosich Ferencz. *Magyar Nyelvőr* 11: 68–73, 114–121, 161–169, 219–225, 268–273, 316–321, 359–366, 411–417, 456–459, 511–515, 563–568.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.